

УДК 346.1+340.13

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.2.6>

СТРАТЕГІЧНЕ СУДОЧИНСТВО (STRATEGIC LITIGATION) У СУДІ ЄС ЯК ОРІЄНТИР ДЛЯ АДАПТАЦІЇ ГОСПОДАРСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ACQUIS COMMUNAUTAIRE

Кулик О.І.,
кандидат юридичних наук,
науковий співробітник відділу
проблем модернізації господарського права та законодавства
Державної установи
«Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Макутова
Національної академії наук України»
ORCID: 0000-0003-1195-9869
e-mail: Kulyk0001@gmail.com

Кулик О.І. Стратегічне судочинство (strategic litigation) у Суді ЄС як орієнтир для адаптації господарського законодавства України до *acquis communautaire*.

Стаття присвячена стратегічному судочинству (strategic litigation) у Суді ЄС як орієнтиру для адаптації господарського законодавства України до *acquis communautaire*. Актуальність теми пояснюється тим, що зацікавлені особи мають можливість ініціювати розгляд справи в Суді ЄС для отримання бажаної судової практики з метою досягнення стратегічної мети впливу на *acquis communautaire*, що виходить за межі захисту індивідуальних інтересів. Метою статті є конкретизація поняття й визначення ролі стратегічного судочинства у суді ЄС як орієнтиру для адаптації господарського законодавства України до *acquis communautaire*. У дослідженні зроблено висновок, що в якості орієнтиру для адаптації господарського законодавства України до *acquis communautaire* стратегічне судочинство в Суді ЄС постає як використання зацікавленими особами, насамперед корпораціями, інституту позовів з метою досягнення цілей, що виходять за межі індивідуальних інтересів та позитивного результату в конкретній справі, та передбачають вплив на *acquis communautaire* для створення більш сприятливих економічних умов.

Встановлено, що з точки зору впливу на господарське законодавство особливий інтерес представляють саме дії корпорацій, адже з-поміж інших суб'єктів вони відіграють провідну роль у стратегічному судочинстві: мають значну заінтересованість та достатній капітал для ініціювання і супроводу стратегічних судових процесів.

Наближення господарського законодавства України до *acquis communautaire* має відбуватись під впливом ретельного аналізу практики Суду ЄС – мають бути враховані ухвалені рішення, а також слід прогнозувати можливий майбутній вплив стратегічних судових процесів на *acquis communautaire*. Українські суб'єкти господарювання, невдоволені локальною політикою, після успішної євроінтеграції отримають інструмент для впливу через стратегічне судочинство як на законодавство України, так і на законодавство всього ЄС. Водночас вплив іноземних суб'єктів господарювання в Україні також може бути суттєвим, адже стратегічні судові процеси в Суді ЄС, ініційовані іноземними суб'єктами господарювання, можуть опосередковано вплинути на господарські відносини в Україні в разі прийняття Судом ЄС відповідного рішення.

Ключові слова: стратегічне судочинство, Суд Європейського Союзу, *acquis communautaire*, судовий активізм, «правова мобілізація».

Kulyk O.I. Strategic litigation in the EU Court as a benchmark for adapting Ukraine's commercial legislation to the *acquis communautaire*.

The article is devoted to strategic litigation in the EU Court as a guideline for adapting Ukraine's commercial legislation to the *acquis communautaire*. The relevance of the topic is explained by the fact that interested parties have the opportunity to initiate proceedings in the EU Court of Justice in order to obtain the desired case law with the aim of achieving the strategic goal of influencing the *acquis communautaire*, which goes beyond the protection of individual interests.

The purpose of the article is to specify the concept and define the role of strategic litigation in the EU Court as a guideline for adapting Ukraine's commercial legislation to the *acquis communautaire*. The study concludes that, as a benchmark for adapting Ukrainian economic legislation to the *acquis communautaire*, strategic litigation in the EU Court of Justice appears to be the use by corporations of the institution of lawsuits to achieve goals that go beyond individual interests and a favorable outcome in a specific case, and influence the *acquis communautaire* to create more favorable conditions for economic activity. It has been established that corporations play a leading role in strategic litigation, as they have sufficient capital to initiate and support strategic litigation.

The approximation of Ukraine's economic legislation to the *acquis communautaire* should be based on a thorough analysis of the practice of the EU Court of Justice – existing decisions should be taken into account, and the possible future impact of strategic litigation on the *acquis communautaire* should be anticipated. In particular, given that Ukrainian economic entities will gain an additional means of influencing legislation through strategic litigation after successful European integration. First and foremost, Ukrainian economic entities dissatisfied with local policy will gain a tool for influencing both Ukrainian legislation and EU legislation through strategic litigation. At the same time, the influence of foreign economic entities may also be significant, as strategic litigation in the EU Court of Justice initiated by foreign economic entities may indirectly affect economic relations in Ukraine if the EU Court of Justice adopts a relevant decision.

Key words: strategic litigation, Court of Justice of the European Union, *acquis communautaire*, judicial activism, legal “mobilization”.

Постановка проблеми. Триваюча євроінтеграція обумовлює необхідність адаптації господарського законодавства України до *acquis communautaire*. Однак термін *acquis communautaire* охоплює, окрім законодавства, також і прецедентне право Суду Європейського Союзу (далі – Суд ЄС) [1, с. 150]. На принциповому значенні практики Суду ЄС як у правовій системі ЄС, так і третіх держав, що наближують своє законодавство до права ЄС, наголошується в Рекомендаціях для українських органів державного управління щодо наближення до права ЄС, адже чимало фундаментальних принципів права ЄС, у тому числі такі, що визначають його застосування на національному рівні (верховенство, пряма дія та відповідальність держави), були розроблені в прецедентному праві [2, с. 46].

Стороною у Суді ЄС можуть бути не лише національні уряди та інституції ЄС, а й, у певних випадках, – фізичні чи юридичні особи, і тому наявна можливість з боку зацікавлених фізичних чи юридичних осіб ініціювати розгляд справи в Суді ЄС для отримання бажаної судової практики з метою досягнення стратегічної мети впливу на *acquis communautaire*, що виходить за межі захисту індивідуальних інтересів. Такі судові процеси отримали назву *strategic litigation* – стратегічне судочинство чи стратегічні судові процеси. У світлі наведеного, при наближенні господарського законодавства до *acquis communautaire* набирає актуальності питання практики Суду ЄС, яка формується під впливом стратегічного судочинства.

Метою цієї статті є конкретизація поняття й визначення ролі стратегічного судочинства у суді ЄС як орієнтиру для адаптації господарського законодавства України до *acquis communautaire*.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика стратегічного судочинства привертає увагу багатьох науковців, переважно зарубіжних. Відсутність єдності поглядів на стратегічне судочинство призвело до появи різних тлумачень цього поняття.

На думку К. Ван дер Паса (Van der Pas) стратегічний судовий процес – це юридична процедура, що реалізується через судовий механізм як засіб для досягнення цілей, що полягають у створенні змін (наприклад, юридичних, політичних, соціальних) поза межами окремого випадку або індивідуальних інтересів [3, с. 126-127]. М. Рамсден (Ramsden) та К. Гленділ (Gledhill) також акцентували на тому, що важлива роль стратегічного судочинства полягає у досягненні широко-

го кола соціальних ефектів, включно зі створенням передумов для зміни суспільних настроїв та здійснення політичних реформ [4, с. 30]. Подібна позиція простежується й у Б. Гесса (Hess), який відзначив, що у стратегічних судових процесах позови подаються з ширшими політичними амбіціями, найчастіше з метою сприяння суспільним та правовим змінам [5, с. 3].

П. Цебулак (Sebulak) та співавтори визначили стратегічне судочинство формою «правової мобілізації», за якої учасники для досягнення широких політичних, соціальних або економічних цілей, які можуть варіюватися від опору ринковому регулюванню або політичної агітаційної кампанії до простого «випробування закону» [6, с. 800].

У посібнику Європейської мережі органів з питань рівності «Equinet» зазначається, що стратегічне судочинство – це метод, який використовується для відбору відповідних справ для розгляду в суді з метою, щоб рішення у таких справах мали позитивний вплив на розвиток законодавства й політики, а також створили прецедент для вирішення подібних справ [7, с. 9].

Усі наведені визначення не є взаємовиключними, а, скоріше, доповнюють одне одного й підкреслюють багатогранність явища. В українській науці стратегічне судочинство практично не отримало уваги. Певний внесок в розвиток цього питання був зроблений Т.В. Комаровою, яка звернула увагу, що групи корпоративних повторювальних гравців, до яких перш за все належать представники великих фінансових корпорацій, які заінтересовані у «стратегічних судових процесах», вступають у судові процеси в Суді ЄС у випадках, коли держави-члени не виконують свої зобов'язання за правом ЄС чи ухвалюють стосовно них не вигідні рішення [8, с. 320]. Проте, досліджень стратегічного судочинства в контексті наближення господарського законодавства України до *acquis communautaire* наразі немає, що пояснює наукову новизну цього дослідження.

Виклад основного матеріалу. Чимало ключових судових рішень, що сприяли європейській інтеграції, були результатом стратегічних судових процесів. Досягнення правових, політичних або соціальних змін через Суд ЄС було способом досягнення мети, який не викликав гострих дебатів у законодавчому процесі ЄС. Т. Павоне (Pavone) підсумував: «Європа значною мірою була побудована юристами, які перетворили державні судові органи на передавальні реміні, що зв'язують громадянське суспільство з наднаціональними інституціями» [9, с. 5].

Як і будь-який інший судовий орган, Суд ЄС є реактивною інституцією: він не може генерувати судову практику за власною ініціативою, але його можливо підштовхнути до цього, тобто «мобілізувати» [10, с. 381]. Така «мобілізація» може впливати на управління тією мірою, в якій вона може успішно формувати процеси розробки правил [11, с. 18]. Основною формою «правової мобілізації» є судові процеси, які найчастіше проводяться з стратегічною ціллю отримання сприятливого рішення для зміни законодавства та політики, забезпечення належного тлумачення та виконання законів або виявлення прогалини в чинному законодавстві. Судові рішення також можуть використовуватися для тиску з метою зміни політики [12, с. 190].

Можливо погодитись, що стратегічне судочинство в Суді ЄС є формою «правової мобілізації», що полягає у створенні зацікавленими особами сприятливої для себе судової практики, яка, при цьому, виходить за межі приватного інтересу у конкретній справі, що і додає такому судочинству «стратегічності». Визначальною ознакою для виявлення стратегічного судочинства є насамперед мета ініціювання судового процесу, яка може бути встановлена шляхом аналізу позовних вимог та суб'єктного складу сторін спору.

А. Фішер-Лескано (Fischer-Lescano) підкреслює, що прикметник «стратегічний» зазвичай вживається в тривіальному сенсі, адже всі судові процеси можна класифікувати як стратегічні, оскільки майже всі рішення приймаються з чіткими цілями, ґрунтуючись на раціональному міркуванні щодо того, як їх досягти. Таким чином, на думку автора, навіть поразки можна прикрасити як успішно реалізовані стратегії, спрямовані на викриття певного класу законів або привернення уваги громадськості до певних питань [13, с. 300]. У свою чергу Р. Гілсон (Gilson) доводить, що судовий процес є стратегічним за умови, що його метою є не відстоювання приватного інтересу, а забезпечення бізнес-переваги [14, с. 885].

Т.В. Комарова мету стратегічного судочинства звузила до захисту інтересів позивачів-корпорацій, адже зазначила, що таке судочинство ініціюється, коли держави-члени не виконують свої зобов'язання за правом ЄС, через що у корпорацій виникають перешкоди на ринку, або ж коли інститути ЄС ухвалюють стосовно них не вигідні рішення [8, с. 320].

Проаналізовані підходи до тлумачення стратегічного судочинства підкреслюють, що суб'єктний склад сторін спору не обмежується лише корпораціями. Виділяють три типи учасників судочинства:

вих стратегічних процесів: 1) одноосібні позивачі; 2) неурядові організації (громадські об'єднання); та 3) корпорації, тобто організації, які представляють промисловий сектор або працівників певного сектора [6, с. 811-812]. Однак, для аналізу можливого впливу на господарське законодавство особливий інтерес представляють саме стратегічні судові процеси, ініційовані корпораціями, адже їх позови направлені, як правило, на зміну парадигми економічної політики ЄС. Варто при цьому зазначити, що в термінології США і деяких західноєвропейських країн корпорація – поняття узагальнюючого характеру, що означає юридичну особу, організацію [15, с. 415, 416], а тому в цьому дослідженні при використанні терміна «корпорація» використовується саме таке значення, як узагальнююче поняття для суб'єктів господарювання, що мають значну вагу у певному секторі економіки.

Так, корпорації, порівняно з переважною більшістю індивідуальних позивачів та неурядових організацій, мають значну заінтересованість та більше ресурсів для ініціювання і супроводу стратегічних судових процесів, володіють достатнім ресурсом, зокрема, для залучення найвищого рівня правничої допомоги.

З урахуванням тези про провідну роль корпорацій, в якості орієнтиру для адаптації господарського законодавства України до *acquis communautaire* стратегічне судочинство в Суді ЄС постає як використання зацікавленими особами, насамперед корпораціями, інституту позовів з метою досягнення цілей, що виходять за межі індивідуальних інтересів та позитивного результату в конкретній справі, та передбачають вплив на *acquis communautaire* для створення більш сприятливих економічних умов.

Як приклад стратегічного судового процесу, що ініціювався корпорацією з метою впливу на господарське законодавство, можливо привести справу «Arcelor SA проти Європейського Парламенту та Ради» № T-16/04, яка слухалась Судом ЄС. Позов спрямований на оскарження Директиви № 2003/87/ЄС від 13 жовтня 2003 р., що встановлює систему торгівлі квотами на викиди парникових газів у ЄС та пов'язана з імплементацією Кіотського протоколу. Як зазначено в рішенні Суду ЄС від 2 травня 2010 р., Позивач належить до закритої категорії, що складається з обмеженої кількості виробників чавуну та сталі, на яких впливають норми вищезгаданої директиви. Позивач зазначав, що у глобальному масштабі європейські виробники чавуну та сталі стикаються з жорсткою конкуренцією з боку виробників із третіх країн, які не ратифікували Кіотський протокол. Отже, європейські виробники чавуну та сталі є єдиними компаніями, які несуть додаткові виробничі витрати внаслідок імплементації Кіотського протоколу [16].

Навіть попри те, що корпорація «Arcelor SA» була єдиним позивачем, аргументація її правової позиції підкреслює «стратегічність» процесу, адже, окрім порушення власних прав та інтересів, «Arcelor SA» посилювалась на загальне економічне становище європейських виробників чавуну та сталі. Тобто, хоч мотивація корпорації-позивача і зводилась до порушення її власних прав, але стратегічна мета та бажані наслідки, скоріше, полягали у змінах, що виходять за межі окремого випадку, і спрямовані на дерегулювання металургійної промисловості з урахуванням системи квот на викиди парникових газів в ЄС.

Примітний також інший приклад реалізації стратегічного судочинства корпорацією, як такий, що використовувався в якості лобістського інструмента у політичній діяльності з метою опосередкованого впливу на державу-члена ЄС, де такий суб'єкт просував свої інтереси. У справі «US Steel Košice v Commission» № T-27/07 позивач просив скасувати рішення Комісії від 29 листопада 2006 р. щодо національного плану розподілу квот на викиди парникових газів на період 2008-2012 років, про який Словаччина повідомила відповідно до Директиви № 2003/87/ЄС [17, с. 25]. Цей позов, вочевидь, пов'язаний узгодженістю з позицією Уряду Словаччини, адже в той саме день Уряд Словаччини подав практично ідентичний позов до Суду ЄС (справа T-32/07) [18, с. 29].

Загалом позови, що пов'язані Директивою № 2003/87/ЄС набули поширення в Суді ЄС, і принаймні частина з них мала характер «стратегічних». С. Флеракерс (Fleerackers) узагальнила позови до Суду ЄС де предметом було оскарження положень Директиви № 2003/87/ЄС за характером сторони у спорі і дійшла висновків, що найбільше звертались представники таких секторів: енергетична промисловість; державний сектор; гірничодобувна промисловість; чорна металургія; хімічна промисловість; авіація; целюлозно-паперова промисловість; міжгалузева промисловість; кольорові метали; харчова промисловість; індивідуальні; громадські інтереси; шинна промисловість; деревообробна промисловість [19, с. 881].

Наведена вибірка хоч і стосується конкретного питання, проте дає певне уявлення про галузі економіки, де корпорації активно реалізують можливості впливу на ті положення господарського законодавства, що створюють для них несприятливі умови.

З урахуванням позиції В.А. Устименка про необхідність застосування національними правозастосовчими органами практики Суду ЄС як джерела національного права [20, с. 431], видається, що наближення господарського законодавства України до *acquis communautaire* має відбуватись під впливом ретельного аналізу практики Суду ЄС – мають бути враховані ухвалені рішення, а також слід прогнозувати можливий майбутній вплив стратегічних судових процесів на *acquis communautaire*.

Українські суб'єкти господарювання, невдоволені локальною політикою, після успішної євроінтеграції отримають інструмент для впливу через стратегічне судочинство як на законодавство України, так і на законодавство всього ЄС. Водночас вплив іноземних суб'єктів господарювання в Україні також може бути суттєвим, адже стратегічні судові процеси в Суді ЄС, ініційовані іноземними суб'єктами господарювання, можуть опосередковано вплинути на господарські відносини в Україні в разі прийняття Судом ЄС відповідного рішення.

Висновки. Отже, в якості орієнтиру для адаптації господарського законодавства України до *acquis communautaire* стратегічне судочинство в Суді ЄС постає як використання зацікавленими особами, насамперед корпораціями, інституту позовів з метою досягнення цілей, що виходять за межі індивідуальних інтересів та позитивного результату в конкретній справі, та передбачають вплив на *acquis communautaire* для створення більш сприятливих економічних умов.

З точки зору впливу на господарське законодавство особливий інтерес представляють саме дії корпорацій, адже з-поміж інших суб'єктів вони відіграють провідну роль у стратегічному судочинстві: мають значну заінтересованість та достатній капітал для ініціювання і супроводу стратегічних судових процесів.

Наближення господарського законодавства України до *acquis communautaire* має відбуватись під впливом ретельного аналізу практики Суду ЄС – мають бути враховані ухвалені рішення, а також слід прогнозувати можливий майбутній вплив стратегічних судових процесів на *acquis communautaire*. Українські суб'єкти господарювання, невдоволені локальною політикою, після успішної євроінтеграції отримають інструмент для впливу через стратегічне судочинство як на законодавство України, так і на законодавство всього ЄС. Водночас вплив іноземних суб'єктів господарювання в Україні також може бути суттєвим, адже стратегічні судові процеси в Суді ЄС, ініційовані іноземними суб'єктами господарювання, можуть опосередковано вплинути на господарські відносини в Україні в разі прийняття Судом ЄС відповідного рішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Cao D. Translating law. Clevedon: Multilingual Matters, 2007. 189 p.
2. Рекомендації для українських органів державного управління щодо наближення до права ЄС. Київ. 2018. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/legal_approximation_guidelines_ukr_new.pdf (дата звернення: 09.10.2025).
3. Van der Pas K. Conceptualising strategic litigation. *Oñati Socio-Legal Series*. 2021. Vol. 11, Issue 6. P. 116–145. URL: <https://doi.org/10.35295/osls.iisl/0000-0000-0000-1226> (дата звернення: 09.10.2025).
4. Ramsden M., Gledhill K. Defining Strategic Litigation. *SSRN Electronic Journal*. 2019. URL: <https://ssrn.com/abstract=3467034> (дата звернення: 09.10.2025).
5. Hess B. Strategic Litigation: A New Phenomenon in Dispute Resolution. *SSRN Electronic Journal*. 2022. URL: <https://doi.org/10.2139/ssrn.4107384> (дата звернення: 09.10.2025).
6. Cebulak P., Morvillo M., Salomon S. Strategic Litigation in EU Law: Who does it Empower? *German Law Journal*. 2024. Vol. 25, special issue 6. P. 800–821. URL: <https://doi.org/10.1017/glj.2024.56> (дата звернення: 09.10.2025).
7. Strategic litigation: handbook. European Network of Equality Bodies. 2017. URL: https://equineteurope.org/wp-content/uploads/2018/05/equinet-handbook_strategic-litigation_def_web-1.pdf (дата звернення: 09.10.2025).
8. Комарова Т.В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС: монографія / Т.В. Комарова. – Харків: Право, 2018. – 528 с. URL: https://scc.knu.ua/upload/iblock/e60/monograph_Komarova%20T.V..pdf (дата звернення: 09.10.2025).

9. Pavone T. The Ghostwriters: Lawyers and the Politics behind the Judicial Construction of Europe. *SSRN Electronic Journal*. 2022. URL: <https://ssrn.com/abstract=4249417> (дата звернення: 09.10.2025).
10. Passalacqua V. Who Mobilizes the Court? Migrant Rights Defenders Before the Court of Justice of the EU. *Law and Development Review*. 2021. URL: <https://doi.org/10.1515/ldr-2021-0102> (дата звернення: 09.10.2025).
11. Cichowski R. The European Court and Civil Society: Litigation, Mobilization and Governance. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511491924>. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=2kvDT4CSZo8C&oi=fnd&pg=PA3&dq=Mobilizing+European+law&ots=xEXf1XJeWw&sig=OFc8yMdURa_4G07Wvdk01s0RC58&redir_esc=y#v=snippet&q=economic&f=false (дата звернення: 09.10.2025).
12. Fuchs G. Strategic Litigation for Gender Equality in the Workplace and Legal Opportunity Structures in Four European Countries. *Canadian Journal of Law and Society / Revue Canadienne Droit et Société*. 2013. V. 28, special issue 2. P. 189–208. URL: <https://doi.org/10.1017/cls.2013.21> (дата звернення: 09.10.2025).
13. Fischer-Lescano A. From Strategic Litigation to Juridical Action. *Interdisciplinary Studies in Human Rights*. Cham, 2021. P. 299–312. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-73835-8_15 (дата звернення: 09.10.2025).
14. Gilson R. J. The Devolution of the Legal Profession: a Demand Side Perspective. *Maryland Law Review*. 1990. Volume 49, issue 4. URL: <http://digitalcommons.law.umaryland.edu/mlr/vol49/iss4/3> (дата звернення: 09.10.2025).
15. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. / [редкол. вид.: Тацій В.Я. та ін.]; Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2016. Т. 15: Господарське право / [редкол.: В.А. Устименко (голова) та ін.]. 2019. 780.
16. Judgment of the General Court (Third Chamber) of 2 March 2010. Arcelor SA v European Parliament and Council of the European Union. Case T-16/04. URL: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&num=T-16/04> (дата звернення: 09.10.2025).
17. Action brought on 7 February 2007 – US Steel Košice v Commission Parties (Case T-27/07). *Official Journal of the European Union*. 2007. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/PDF/?uri=uriserv%3AOJ.C_.2007.069.01.0025.01.ENG (дата звернення: 09.10.2025).
18. Action brought on 7 February 2007 – Slovakia v Commission (Case T-32/07). *Official Journal of the European Union*. 2007. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2007:069:FULL> (дата звернення: 09.10.2025).
19. Fleerackers S. Hidden in Plain Sight? Corporate Strategic Litigation in the EU Emissions Trading System. *German Law Journal*. 2024. Vol. 25, Special issue 6. P. 873–892. URL: <https://doi.org/10.1017/glj.2024.65> (дата звернення: 09.10.2025).
20. Устименко В.А. Адаптація національного законодавства до права Європейського Союзу: основи, критерії, виміри стійкості: монографія / Володимир Устименко; НАН України, ДУ «ІЕПД імені В.К. Макутова НАН України». Київ: Академперіодика, 2025. 452 с. URL: <https://hozpravoreposit.kyiv.ua/bitstream/handle/765432198/256/Ustymenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 09.10.2025).